

**Г. Б. Черушева,**

кандидат педагогічних наук, доцент,  
доцент кафедри філософії та соціально-гуманітарних дисциплін,  
E-mail: gb0508@ukr.net  
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9652-0913>;

**В. В. Пархоменко,**

кандидат економічних наук, доцент,  
декан фінансово-економічного факультету,  
доцент кафедри філософії та соціально-гуманітарних дисциплін,  
E-mail: pviktoria@ukr.net  
ResearcherID: K-6375-2018,  
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9321-4125>;  
Національна академія статистики, обліку та аудиту

### Економіко-статистичний та соціально-психологічний аналіз освітніх міграційних процесів

Інтеграція України у європейський та світовий освітній простір і зумовлений цим розвиток системи академічної мобільності потребують розуміння шляхів і перспектив модернізації стратегії України щодо експорту освітніх послуг та зміцнення своєї позиції на відповідному міжнародному ринку, посилення інформаційної роботи за кордоном для переконання потенційних студентів у привабливості навчання в Україні та перспективності української вищої освіти. Стаття містить аналіз результатів емпіричного економіко-статистичного та соціально-психологічного дослідження з проблем академічної мобільності та освітньої міграції української молоді та іноземців в Україні. Порівняльний аналіз даних надав можливість виявити спільні параметри процесів освітньої міграції як іноземних студентів в Україні, так і українців за кордоном.

У ході дослідження проаналізовано дані щодо привабливості української освіти для студентів-іноземців, визначено фактори, що впливають на обсяги студентської міграції. Виявлено тенденцію до постійного зростання інтересу до здобуття вищої освіти в Україні, незважаючи на усі труднощі (політичні та економічні), з якими зіштовхується країна, що підтверджується збільшенням кількості як студентів-іноземців в Україні, так і закладів освіти, в яких вони навчаються. Аналіз даних свідчить, що найбільш привабливою освіта в Україні є для країн пострадянського простору. Також у період 2013–2019 роки спостерігається стабільна динаміка зростання кількості афро-азіатських освітніх мігрантів, зокрема з Індії, Марокко, Нігерії, Єгипту, Ізраїлю, Йорданії, Туреччини, Гани.

Аналіз результатів проведених опитувань дозволив виділити основні мотиви виїзду для навчання в Україну студентів-іноземців: можливість отримати якісну освіту (і повернутися додому); низька оплата за навчання порівняно зі своєю країною; оптимальне співвідношення "ціна-якість" та ін. Визначено, які спеціальності викликають особливу зацікавленість у професійній підготовці студентів-іноземців. Показано, що протягом останніх п'яти років спостерігається тенденція до збільшення потоків освітньої міграції українських студентів за кордон. За період 2013/14–2017/18 н. р. відбувається щорічне зростання освітніх міграцій. Статистичні дані освітньої міграції за 2017/2018 н. р. із офіційних державних джерел свідчать, що 76 181 українець сьогодні навчається в інших країнах. Визначено найбільш привабливі країни для навчання української молоді та основні чинники їх вибору для отримання освітніх послуг. Проаналізована орієнтовна вартість навчання в цінах 2017/2018 н. р. на академічних програмах в окремо взятих країнах, які є найбільш привабливими для української молоді.

Виявлено, що домінуючими мотивами для українців є професійні та соціально-культурні цінності: отримання освіти вищої якості; кращі умови навчання; перспективи кар'єрного зростання; вивчення іноземних мов; знайомство з іншою культурою. В ході проведених досліджень, які включали опитування студентів, визначено такі причини освітньої міграції українців: незадовільний стан підготовки фахівців у вітчизняних закладах вищої освіти; складність перспективного працевлаштування з вітчизняними дипломами; корупція; відсутність стабільності в країні та перспектив змін на краще.

Проведені дослідження дозволили виділити проблемні моменти освітньої міграції в Україні й окреслити основні напрями зменшення міграційного потоку української молоді.

**Ключові слова:** академічна мобільність, освітня міграція, освітні послуги, мотиви міграції, пріоритетні спеціальності, паралельне навчання.

**Вступ.** Інтеграція вітчизняної системи вищої освіти у глобальну світову сприяє розвитку міжнародних зв'язків та міжкультурній комунікації. Система вищої освіти в Україні проходить складний шлях модернізації з метою забезпечення стійкого розвитку та якісної підготовки фахівців відповідно до міжнародних стандартів. Важливим атрибутом інтеграційних процесів у світовому освітньому просторі є міжнародна академічна мобільність, завдання якої – інтернаціоналізація вищої освіти та культурна інтеграція молоді різних країн. Рівень людського розвитку в суспільстві сьогодні є визначальним фактором конкурентоздатності країни в цілому, що спонукає до посилення й актуалізації міжнародного обміну людським капіталом. Експорт вітчизняної системи вищої освіти на світовий ринок стає джерелом державних доходів [1]. Освітня міграція, активізація академічної мобільності у сегменті навчання, впровадження різними країнами програм подвійних дипломів та обміну для студентів – усе це сприяє посиленню інтеграції освіти й науки, розвитку міжнародних наукових проектів і досліджень, збагаченню та обміну здобутками національних культур різних країн, збільшує шанси молоді на професійну самореалізацію, а також позитивно впливає на підвищення якості підготовки трудових ресурсів для національної економіки. У наказі Міністерства освіти і науки України “Щодо затвердження Примірною положення про академічну мобільність студентів вищих навчальних закладів України” від 29.05.2013 р. № 635 розкривається стратегія розвитку академічної мобільності та зазначені основні умови її реалізації [5]. Освітня міграція безпосередньо пов'язана з освітніми інтеграційними процесами та є впливовим економічним чинником не тільки для закладів освіти, а й у цілому для економіки країни, яка надає освітні послуги. Освітні мігранти як споживачі освітніх послуг виступають потенційним трудовим ресурсом (конкурентоспроможні фахівці відповідної кваліфікації на ринку праці як за кордоном, так і на батьківщині) та поступово переходять у категорію трудових мігрантів. Інвестування вищої освіти в людський капітал завжди дає економічний ефект і є корисним не тільки для індивіда, а й для суспільства. Можливість вільного вибору місця навчання для власної самореалізації студентів формує засади підвищення рівня й обсягів міжрегіональної освітньої мобільності.

Мета статті – зробити комплексний економіко-статистичний і соціально-психологічний аналіз та обґрунтувати особливості міграційних процесів, виявити тенденції освітньої міграції іноземців в Україну, виконати порівняльний аналіз мотивів міграції.

**Методи дослідження.** Для дослідження використовувалися методи опитування (структуро-

ваного інтерв'ю). В опитуванні взяли участь 242 студенти-іноземці, що навчаються у Національній академії статистики, обліку та аудиту (представники Азербайджану, Туркменістану, Марокко, Туреччини, Алжиру, Нігерії Казахстану, Лівії, Узбекистану, КНР), а також викладачі, які безпосередньо працюють з такими студентами. Крім того, були опитані 92 українські студенти, які навчаються за кордоном (Франція, Польща, Словаччина, Чехія, Німеччина). Автори використовували контент-аналіз відповідних інтернет-ресурсів, у рамках дослідження розроблено кодифікатор для аналізу відповідей респондентів.

**Постановка проблеми.** Проблемам академічної мобільності та освітньої міграції присвячено чимало наукових праць зарубіжних та вітчизняних учених і практиків – соціологів, педагогів, психологів. Серед них Л. Ананко, І. Безуглий, О. Біляковська, О. Вашук, А. Гірник, О. Гринькевич, Н. Гуляєва, О. Євдокимова, С. Здіорук, І. Каленюк, С. Мельник, Н. Мирончук, К. Оберг, А. Пітерова, Я. Ромашова, А. Садохин, Л. Семів, П. Скотт, І. Сладких, О. Слободян, Г. Смолійчук, Є. Стадний, О. Суригін, І. Федорова, В. Філатов, А. Чундак, О. Шаповалова, І. Ясницька та ін.

Академічна мобільність розглядається як інтеграційний процес у сфері освіти, що надає можливість студентам і науковцям брати участь у різноманітних навчальних та навчально-дослідницьких програмах.

На основі аналітичних даних Н. Мирончук окреслює стан розвитку академічної мобільності в Україні та світі, розглядаючи її як фактор інтеграції України у світовий освітній простір. Саме завдяки такому підходу до освітньої інтеграції виникає можливість “... особистісного і професійного розвитку людини, оскільки ставить її в умови аналізу й вирішення життєвих ситуацій з позицій власної та іншої культури. Це сприяє розвитку в особистості здатності мислити в порівняльному аспекті; вмінню обирати шляхи взаємодії з урахуванням особливостей іншої культури; готовності до міжкультурної комунікації; поглиблює знання про іншу культуру тощо” [4, с. 20].

**Результати дослідження.** Аналіз досвіду закладів вищої освіти (ЗВО) України та зарубіжжя дозволяє визначити основні напрями академічної мобільності студентів: це програми обміну, стипендіальні програми, паралельне навчання, які передбачають як короткочасне, так і довготривале перебування студентської молоді за кордоном. Сьогодні найбільш актуальними серед освітніх програм, спрямованих на активізацію міжнародної співпраці та підвищення мобільності серед студентів, викладачів, науковців, академічних обмінів між країнами, є програми Erasmus-Mundus (EMERGE, EWENT, TEMPO, ACTIVE та EUROEAST тощо), “Польський Еразмус+ для

України медичної”, Tempus, Socrates, “Молодь” (Youth Programme), Програма “Акція Жан Моне – Розуміння Європейської Інтеграції” (Jean Monet Action – Understanding European Integration), програма “Люди” тощо. Студенти мають можливість навчатися за міжнародними стипендіальними програмами, такими як стипендіальна програма Британії Chevening для магістрів, Німецька служба академічних обмінів (DAAD), програма США імені Фулбрайта для майбутніх магістрів, стипендіальна програма Франції бакалаврам, магістрам та аспірантам (куратори в Україні – Campus France, програма Visby від Шведського інституту для магістрів) та ін. Набувають популярності й мають попит серед студентської молоді програми паралельного навчання, цінність яких полягає в тому, що випускник стає більш привабливим для як вітчизняних, так і іноземних роботодавців. Провідні заклади вищої освіти України активно співпрацюють з університетами-партнерами за міжнародними освітніми програмами з Німеччини, Франції, Голландії, Чехії, Кореї, Польщі, Бразилії, Австрії, Марокко та інших країн.

Досвід Національної академії статистики, обліку та аудиту (НАСОА) свідчить про плідні освітнянські, наукові та культурні зв'язки з провідними профільними навчальними закладами Європи. Так, у рамках програми академічної мобільності студенти мають можливість паралельно навчатися за бакалаврськими та магістерськими програмами в університетах країн-членів ЄС, проходити практику і стажування за кордоном, а також отримувати подвійні дипломи. Так, за підтримки Євростату в НАСОА розпочате приєднання до європейської магістерської програми у сфері офіційної статистики – ЕМОС, акредитована програма АССА, яка надає можливість випускникам одночасно з дипломами Академії отримувати сертифікати цієї глобальної міжнародної професійної організації у сфері обліку та аудиту. Спільно з польськими закладами вищої освіти запроваджена одна з найбільш престижних професійних програм – підготовка магістрів бізнес-адміністрування (МВА). Перевагами таких партнерських програм є, безперечно, можливість одночасно отримати дипломи вищої освіти двох країн (на відміну від українського, європейський диплом не потребує додаткової легалізації за кордоном), використовувати сучасні технічні можливості наукових центрів та лабораторій зарубіжних партнерів для здійснення наукових досліджень. Також учасники програм вільно оволодівають іноземною мовою, ознайомлюються із зарубіжною культурою та історією, розширяють свій світогляд і отримують практичний зарубіжний досвід [6].

Основою академічної мобільності є освітня міграція, під впливом якої відбувається зростання освітнього рівня студентської молоді, що в по-

дальшому сприяє підвищенню інтелектуального потенціалу суспільства. Освітня міграція розглядається науковцями як соціально-психологічне явище, її характерними рисами є мета переїзду (здобуття освіти за кордоном), а також коротка терміновість та окреслений певний часовий проміжок перебування в іншій країні для отримання освітніх послуг.

З погляду економіки, освіта – це сфера нематеріальних послуг, які пов'язані з категоріями ринкової економіки (ринок освітніх послуг, вартість освітньої послуги тощо). При цьому освітні послуги розглядаються як певний комплекс визначених законодавством та освітньою програмою дій суб'єкта освітньої діяльності, що мають визначену вартість і спрямовані на досягнення здобувачем освіти очікуваних результатів навчання. У контексті педагогічного підходу освіта – це не просто послуга, а насамперед соціальне благо, спосіб розвитку суспільного інтелекту.

Предметом багатьох досліджень є особливості освітньої міграції та порівняльний аналіз міграційних процесів у різних країнах, зокрема в Україні, факторний аналіз інтеграції та інтернаціоналізації студентів-іноземців, мотивація навчання за кордоном, особливості процесу соціалізації та освітньої адаптації, акультурація молоді людини в умовах інших соціокультурних реалій, особливості та динаміка змін психічного стану студента-іноземця протягом періоду перебування в іншій країні тощо. О. Гринкевич характеризує сутність освітньої міграції, як масове соціокультурне явище, пов'язане з переміщенням людей за межі регіону чи країни постійного проживання з метою підвищення свого освітнього рівня, здобуття нових знань [2, с. 256]. Як стверджують В. Філатов і Я. Ромашова, “... за своєю сутністю освітня міграція передбачає тимчасове перебування на території розташування закладу освіти з подальшим поверненням мігранта до колишнього місця проживання. Вона з одного боку (з точки зору територій прибуття-вибуття) може розглядатись як сукупність переміщень освітніх мігрантів, а з іншого боку (з точки зору освітнього мігранта) – як сукупність переміщень для досягнення мети міграції” [8, с. 2]. Більшість учених розглядають освітню міграцію як територіальне пересування з одного населеного пункту (держави) до іншого. Після завершення навчання особа, яка виїжджала на навчання в іншу країну, зобов'язана повернутися на батьківщину. Однак не можна погодитися з авторами щодо “обов'язкового повернення мігранта на батьківщину”. Чинні нормативно-правові акти України не передбачають відпрацювання студентами-українцями, які отримали освіту за кордоном, певного терміну у своїй країні.

На основі емпіричних даних Державної служби статистики України та опитувань респондентів зроблено висновок, що останні 15 років відбува-

ється стрімке зростання кількості учнівської та студентської молоді, які обрали для навчання заклади вищої освіти інших країн. Молода людина обирає університет за кордоном, який відповідає її соціальним потребам і дає можливість отримати бажану освіту. Найбільш активна категорія української молоді мотивована до саморозвитку й освітньої адаптації у мультикультурному просторі. Це має як позитивні, так і негативні наслідки. З одного боку, це впливає на зростання інтелектуаль-

ного капіталу країни, з іншого – втрата інтелектуального потенціалу певною мірою зумовлює стан соціально-економічного суспільного розвитку.

Аналіз даних Державної служби статистики України дозволив зробити висновок про тенденцію до зростання показників освітньої міграції та виявити найбільш привабливі країни для здобуття вищої освіти за різними кваліфікаційними рівнями (табл. 1, за даними [10], табл. 2, авторські розрахунки).

Таблиця 1

Кількість українських студентів, що навчаються за кордоном, 2008–2018 н. р.

Навчальний рік	2008/ 2009	2009/ 2010	2010/ 2011	2011/ 2012	2012/ 2013	2013/ 2014	2014/ 2015	2015/ 2016	2016/ 2017	2017/ 2018
Усього студентів-українців за кордоном, осіб	24118	28460	28717	28640	33250	43322	56852	67216	72000	76181

Таблиця 2

Динаміка потоку освітньої міграції, 2013/2014–2017/2018 н. р.

Навчальний рік	Усього студентів-українців за кордоном, осіб	Абсолютний приріст, осіб		Темп зростання, %		Темп приросту, %		Абсолютне значення 1% приросту, осіб
		ланцюговий	базисний	ланцюговий	базисний	ланцюговий	базисний	
2013/2014	43322	x	x	x	x	x	x	x
2014/2015	56852	13530	13530	1,31	1,31	31	31	433
2015/2016	67216	10364	23894	1,18	1,43	18	43	568
2016/2017	72000	4784	28678	1,26	1,66	26	66	672
2017/2018	76181	4181	32859	1,05	1,75	5	75	720

За даними табл. 1, протягом останніх п'яти років спостерігається тенденція до збільшення потоків освітньої міграції українських студентів за кордон. Як видно з табл. 2, за період 2013/2014–2017/2018 н. р. відбувалося щорічне зростання освітніх міграцій, у середньому щороку приріст складав 8215 студентів, або близько 19%. Статистичні дані з освітньої міграції за 2017/2018 н. р. з офіційних джерел свідчать, що 76181 українець сьогодні навчається в інших країнах [9]. За експертними оцінками, лише у 2017 році до іноземних ЗВО вступило близько 25 тисяч українських абітурієнтів і ще не менше 15 тисяч – на програми подвійних дипломів. При цьому згідно з офіційною статистикою, яку надала Польща до Міністерства освіти і науки України, у польських ЗВО перебуває близько 60 тисяч молодих українців, які отримують освітні послуги за різними кваліфікаційними програмами та формами навчання. Критичним також є зростання кількості громадян України, які навчаються у Російській Федерації. Якщо у 2014/2015 навчальному році українських громадян було трохи більше 9 тисяч осіб, то у 2017 році – вже понад 23 тисячі. Така динаміка зростання кількості українців, що навчаються за кордоном, на думку виконавчого директора Конфедерації недержавних вищих навчальних закладів

України М. Гончаренка, є проблемою національної безпеки [3].

Найбільш привабливими країнами для української молоді щодо здобуття освіти є Польща, Росія, Німеччина, Канада, Чехія тощо (рис. 1, за даними [9]). Для молоді з інших країн безсумнівне лідерство за США, Великою Британією, Австрією, Австралією, Німеччиною, Нідерландами та Францією.

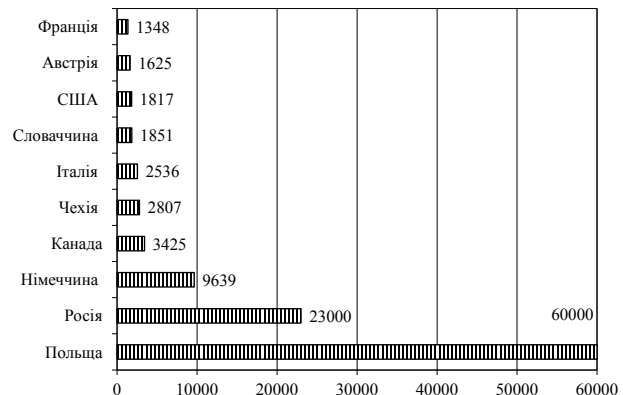


Рис. 1. Топ-10 країн, привабливих для української молоді, 2017/2018 н. р.

Тенденція освітньої міграції української молоді до закладів освіти інших країн обумовлена низкою факторів впливу. З одного боку, це пропозиції зарубіжжя, що значною мірою приваблює молодь. Освіта за кордоном має певні переваги для майбутнього фахівця:

- європейський диплом, який в подальшому буде визнаватись у різних країнах і сприятиме кар'єрному зростанню;
- спрощена система вступу та доступна цінова політика закладів вищої освіти європейських країн;
- можливість вийти на міжнародний ринок праці й бути там конкурентоспроможним фахівцем;
- можливість участі у програмах міжнародного обміну та в іншій мобільності студентів і аспірантів;
- практична підготовка з використанням новітніх методів і технологій навчання;
- комфортні умови для проживання та відпочинку;
- перебування в середовищі носіїв іноземних мов, що сприяє процесу їх засвоєння та є суттєвою перевагою на ринку праці;
- можливість працевлаштування та набуття професійного досвіду вже у період навчання.

У ході дослідження проаналізована орієнтовна вартість навчання в цінах 2017–2018 академічного року на академічних програмах в окремо взятих країнах, які є найбільш привабливими для української молоді. Вартість навчання залежить

від основних критеріїв, серед яких: власне країна; навчальний заклад; спеціальність і тип програми; інтенсивність навчального плану; додаткові сервіси для студентів. У деяких країнах ЄС, наприклад у Німеччині та Чехії, іноземні студенти можуть навчатися в державних ЗВО безкоштовно, якщо вони відповідають основним критеріям і володіють державною мовою щонайменше на рівні B2.

У табл. 3 (складено авторами за даними [12] із внесенням коректив та додаткової інформації) представлено вартість навчання за рівнями підготовки, а також середньостатистичний діапазон витрат на проживання, харчування, транспортні та побутові витрати. У таблиці подано такі одиниці вимірювання: € – євро, £ – фунт стерлінгів, \$ – долар США, \$CAD – канадський долар, CHF – швейцарський франк. Слід зазначити, що вартість проживання різниться не лише залежно від країни, а й від місця знаходження ЗВО та характеристик проживання – мегаполіс чи містечко, у центрі чи далеко від центру, в окремо орендованому приміщенні чи в родині та ін.

Проводячи цілеспрямовану й доволі агресивну політику залучення потенційної робочої сили до Європи, європейські ЗВО проводять ліберальну цінову політику (зменшена вартість навчання, гранти, стипендії тощо) саме для українських студентів порівняно зі студентами з інших країн. Це робить освіту за кордоном доступною для українських сімей з середнім рівнем достатку. Так, у ба-

Таблиця 3

**Орієнтовна вартість навчання в цінах 2017–2018 академічного року за один рік на академічних програмах за країнами**

Країни	Бакалаврат / програми підготовки / дипломні програми	Магістратура / програми підготовки / післядипломні програми	Витрати на проживання за місяць
Австрія	€ 1450 – 40000	€ 1450 – 40000	€ 700 – 1100
Велика Британія	£ 9000 – 150001	£ 10000 – 20000	£ 800 – 1500
Іспанія	€ 7500 – 120002	€ 6500 – 15000	€ 600 – 1200
Італія	€ 9000 – 200003	€ 10000 – 35000	€ 800 – 1200
Канада	\$CAD 13000 – 30000	\$CAD 14000 – 45000	\$ CAD 800 – 1100
Нідерланди	€ 7800 – 12000	€ 11000	€ 900 – 1100
Німеччина	€ 9000 – 120004	€ 9000 – 14000	€ 800 – 1200
США	\$ 8000 – 600005	\$ 17000 – 55000	\$ 900 – 1500
Франція	€ 27006	€ 37707	€ 800 – 1300
Чехія	€ 2500 – 50008	€ 2500 – 5000	€ 500 – 800
Швейцарія	CHF 20000 – 40000	CHF 22000 – 45000	CHF 1200 – 2000
Угорщина	від € 2000	...	...

Примітки:

1. Для іноземних студентів залежно від обраної спеціальності – від € 10000 (-\$ 12300) до € 35000 (-\$ 43100).
2. Рік навчання в державних вузах коштує орієнтовно 1500–3000 євро, у приватних – від 7000 до 15000 євро.
3. Рік навчання в державних вузах коштує в середньому 900–1000 євро, у приватних – від 10000 до 25000 євро залежно від спеціальності та програми навчання.
4. Безкоштовно в державних ЗВО, але з оплатою студентських зборів.
5. Від \$ 20000 до \$ 55000 за рік. У вартість входить також надання навчальних матеріалів.
6. За рішенням уряду, починаючи з вересня 2019 року, плата за початкову вищу освіту для іноземних студентів.
7. За програми ступенів магістра та доктора.
8. Безкоштовно навчання чеською мовою в державних ЗВО; від 2000 євро – за навчання англійською мовою.
9. У середньому 2500–4000 євро залежно від типу університету і програми; на англійських програмах – від 3600 до 8000 євро.

гатьох державних вузах Німеччини, Франції, Італії, Чехії, Словаччини та інших країн є повністю безкоштовні програми для іноземців. Більш того, в деяких вищих школах Європи для українців передбачені бонуси. Наприклад, для українських абітурієнтів вступ до ЗВО Словаччини відбувається без іспитів та результатів зовнішнього незалежного оцінювання, а саме навчання є безкоштовним.

В Австрії сума оплати за навчання варіює залежно від громадянства студента, при цьому для українців вона становить приблизно € 400 за один навчальний семестр. Наприклад, навчання на одному й тому самому факультеті для росіян коштує € 765 за семестр, а для українців – усього € 380.

Ще у 2016 році міністри закордонних справ Угорщини і України підписали Угоду про стипендіальну програму “Stipendium Hungaricum”. У рамках договору Угорщина пропонує українським студентам щорічно 100 стипендій з безкоштовним проживанням у гуртожитку, в тому числі: 40 стипендій за бакалаврськими та магістерськими програмами; 20 стипендій за магістерськими програмами повного циклу; 40 стипендій на навчання в аспірантурі у будь-якій галузі. При цьому, згідно зі статтею 3 Угоди, угорська сторона забезпечує українським стипендіатам звільнення від сплати навчання за власні кошти, розміщення у гуртожитках закладів або місячну допомогу за проживання, право на користування медичними послугами тощо.

Уряд Франції пропонує стипендії розміром € 615 для українських студентів на навчання за програмами магістратури тривалістю 9 місяців, аспірантури (щорічно € 767, тривалість три роки). Окремо пропонуються стипендії для фахівців економічної сфери для навчання за програмою COPERNIC – € 767.

Країни, що приймають освітніх мігрантів, намагаються створити максимально сприятливі умови для навчання, здобуття якісної освіти та в подальшому залишити цей інтелектуальний потенціал у країні. Процес освітньої міграції є економічно привабливим для приймаючої сторони. З мінімальними витратами на освіту іноземних студентів країна отримує висококваліфікованих фахівців.

Для молоді – це завжди нові можливості й перспективи, саме тому навчання за кордоном є таким популярним вибором серед студентів із України. Слід підкреслити, що на навчання за кордон виїжджають, як правило, найбільш підготовлені, найкращі представники української молоді. З іншого боку – це об'єктивна картина розвитку системи вищої освіти в Україні. За експертними оцінками, система освіти в країні функціонує на тлі соціально-економічної нестабільності, яка призвела до зниження якості надання освітніх послуг, що супроводжувалося зростанням попиту ЗВО євро-

пейських країн на іноземних мігрантів і результувало в активізацію зовнішньої освітньої міграції, посилену системною політикою країн Європи.

У ході досліджень, які включали опитування студентів, авторами виявлено такі ключові причини освітньої міграції: незадовільний стан підготовки фахівців у закладах вищої освіти; складність перспективного працевлаштування з вітчизняними дипломами; корупція; відсутність стабільності в країні та перспектив змін на краще. Слід констатувати, що Україна нині належить до країн-донорів, потенційних постачальників студентської молоді. Наслідком цього є втрата інтелектуального потенціалу країни, спостерігається відтік мозків.

Для вітчизняної системи вищої освіти характерні тенденції глобалізації, що проявляються як на соціально-економічному, так і на соціокультурному рівнях. Так, протягом останніх десятиліть українські ЗВО активно беруть участь у інтернаціональних потоках як студентів, так і професорсько-викладацького складу. Відповідно, в українських закладах здобувають вищу освіту та наукові ступені представники інших країн. Студентська міграція в Україну є впливовим фактором та важливою складовою формування позитивного міжнародного іміджу України. На прес-конференції “Освіта іноземців в Україні: особливості, переваги та проблематика” заступник директора Українського державного центру міжнародної освіти О. Сулима підкреслила, що сьогодні значна увага приділяється популяризації системи української освіти. В останні роки процеси інтеграції та інтернаціоналізації системи вищої освіти викликали певну зацікавленість студентів-іноземців у навчанні в Україні, що засвідчує статистика припливу молоді з інших країн. Кількість іноземних студентів в Україні постійно зростає, станом на 1 січня 2018 року вона складала 66310 осіб. Тобто незважаючи на усі труднощі, з якими зіштовхується країна, інтерес до здобуття вищої освіти в Україні постійно зростає [11]. Упродовж двох минулих років кількість українських ЗВО, де навчаються іноземні студенти, зросла зі 185 до 240 [13].

Станом на 2018/2019 н. р. кількість іноземних студентів в Україні, за даними Державної служби статистики, становить 54556 осіб зі 148 країн світу, які навчаються за першим і другим рівнями вищої освіти (бакалавр, магістр). А разом з третім і науковим рівнями (доктор філософії та доктор наук), мовною підготовкою цей показник складає понад 67 тисяч осіб. А якщо врахувати аспірантуру (докторантуру), післядипломну освіту та програми академічної мобільності, то цей показник складає 75605 осіб зі 154 країн світу [10].

Порівняльний аналіз даних Держстату України, результатів досліджень Аналітичного центру CEDOS, Міжнародного центру освітньої міграції, Інституту стратегічних досліджень, Українського

державного центру міжнародної освіти, а також результатів вступної компанії надав можливість виявити спільні параметри освітньо-міграційних процесів як українців за кордоном, так і іноземних студентів в Україні. Перш за все, потребують статистичного та соціально-психологічного аналізу такі аспекти досліджуваного явища: обсяг міграційних потоків із країн, які найбільше представлені в Україні; спеціальності, які є пріоритетними для іноземців; чинники мотивації вибору країни та спеціальності.

Для аналізу нами обрано 2013/2014–2018/2019 навчальні роки, враховуючи особливу соціально-політичну та економічну ситуацію в Україні у цей період. Переломні події у державі значною мірою

вплинули на всі сфери життя та галузі народного господарства. Ці процеси вплинули й на освітню сферу, про що свідчать статистичні показники навчання студентів-іноземців в Україні (табл. 4, 5, за даними [10]). Починаючи з 2014 року, через події в Україні кількість студентів-іноземців загалом зменшилася. Вважаємо, що це зменшення зумовлено загостренням політичної обстановки в Україні та змінами рівня життя в країнах походження студентів. Усе ще привабливою освіта в Україні є для країн пострадянського простору. У рейтингу за кількістю студентів-іноземців звідти перші п'ять місць займають Азербайджан, Туркменістан, Грузія, Узбекистан, Росія.

Таблиця 4

Кількість іноземних студентів із країн пострадянського простору в Україні

№	Назва країни	Навчальний рік						Рейтинг за кількістю студентів
		2013/2014	2014/2015	2015/2016	2016/2017	2017/2018	2018/2019	
1	Азербайджан	7599	9257	9734	8833	6690	5435	1
2	Туркменістан	14053	13485	9979	6291	3672	3801	2
3	Росія	2930	1814	1509	1114	780	654	5
4	Узбекистан	2072	2061	2049	2022	1870	1497	4
5	Грузія	1517	895	1015	2506	2105	1845	3
6	Молдова	1703	763	630	875	694	647	6
7	Вірменія	604	431	46	73	61	80	9
8	Білорусія	461	351	270	309	289	339	7
9	Таджикистан	422	334	288	210	207	175	8
10	Казахстан	350	249	139	112	100	68	10
11	Киргизстан	30	21	11	11	15	18	11
12	Латвія	30	18	11	19	23	12	13
13	Литва	27	48	10	14	17	18	12
14	Естонія	8	2	14	4	4	4	14

Багато років поспіль Туркменістан і Азербайджан займають лідерські позиції за кількістю громадян, які обрали Україну для здобуття вищої освіти. Однак слід визнати, що в країни колишнього Радянського Союзу (не є винятком і Україна), іноземці їдуть за залишковим принципом (не вистачає коштів навчатися в Європі; вважають що легше легалізувати перебування в цих країнах; легше навчатися і водночас поєднувати навчання і роботу). Зазначимо також, що для усіх поданих країн, окрім Грузії, за досліджуваний період спостерігалось скорочення (іноді – доволі суттєве) кількості студентів. Найбільш різким є падіння кількості студентів із Туркменістану (з 14053 осіб у 2013 році до 3801 особи у 2019 році) та Росії (відповідно, з 2930 осіб до 654 осіб). У другому випадку це зумовлено гібридною війною між країнами, що значно погіршила взаємовідносини і викликала певні побоювання щодо перебування в Україні.

Спостерігається стабільна динаміка зростання кількості освітніх мігрантів із азійсько-африканського регіону за період 2013–2019 рр., зокрема з

Індії, Марокко, Нігерії, Єгипту, Ізраїлю, Йорданії, Туреччини, Гани (табл. 5, за даними [10]). Особливо помітним є стрімке зростання кількості студентів з Гани (у 2,8 раза) та із Ізраїлю (понад утричі).

На рис. 2 (за даними [10]) представлені країни, кількість іноземних студентів із яких перевищує 2000 осіб і які є найбільшими постачальниками студентської молоді в Україну.

За даними Держстату України, у 2018/2019 н. р. першу десятку за кількістю іноземних студентів в Україні складають Індія, Азербайджан, Марокко, Туркменістан, Нігерія, Єгипет, Ізраїль, Йорданія, Грузія і Туреччина (рис. 3 (за даними [10])).

Особливу зацікавленість у професійній підготовці студентів-іноземців викликають медичні спеціальності (лікувальна справа, стоматологія, медицина, фармація). Не менш популярними є такі спеціальності, як інженерія, економіка, менеджмент, право.

Під час прийняття рішення про вибір місця здобуття освіти молода людина має оцінити, наскільки витрати, пов'язані з переїздом в іншу кра-

Кількість іноземних студентів із країн Азії та Африки в Україні

№	Назва країни	Навчальний рік						Рейтинг за кількістю студентів
		2013/2014	2014/2015	2015/2016	2016/2017	2017/2018	2018/2019	
1	Індія	3587	3925		5885	7667	10694	1
2	Марокко	1509	1978	2348	2854	3529	4719	2
3	Нігерія	3578	3328	3252	3035	2705	2845	3
4	Єгипет	120	259	546	1145	1885	2629	4
5	Ізраїль	690	822	886	1079	1528	2007	5
6	Йорданія	1814	1911	2090	2075	1773	1869	6
7	Туреччина	1186	1400	1465	1427	1393	1586	7
8	Гана	539	715	887	1000	1242	1514	8
9	Китай	2380	1750	1299	1252	1269	1458	9
10	Ліван	535	567	557	594	653	781	10
11	Ірак	2694	2611	2102	1320	944	597	11
12	Туніс	507	479	439	404	425	505	12
13	Еквадор	254	370	371	408	462	489	13
14	Сирія	781	623	501	444	427	404	14

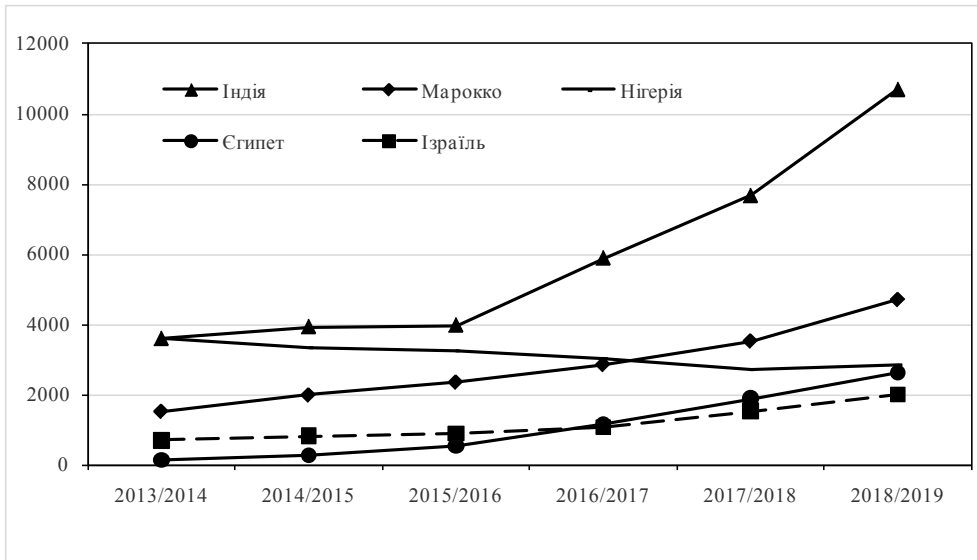


Рис. 2. Динаміка освітньої міграції іноземців країн Азії та Африки, 2013/2014–2018/2019 н. р.

їну, проживанням і навчанням, виправдовують вигоди від міграції, тобто економічну та професійну результативність. Отже, важливим аспектом дослідження було визначення факторів, що впливають на обсяги студентської міграції. Для цього було сформульовано запитання: “Що впливає на рішення молодшої людини мігрувати на навчання в іншу країну?”

З метою аналізу основних чинників виїзду для навчання в іншу країну як українців, так і іноземців, нас цікавили відповіді на запитання: “Що спонукає українську молодь навчатися за кордоном?” і “Чим обумовлена освітня міграція іноземців в Україну?”. Щодо студентів-іноземців в Україні основними мотивами є такі:

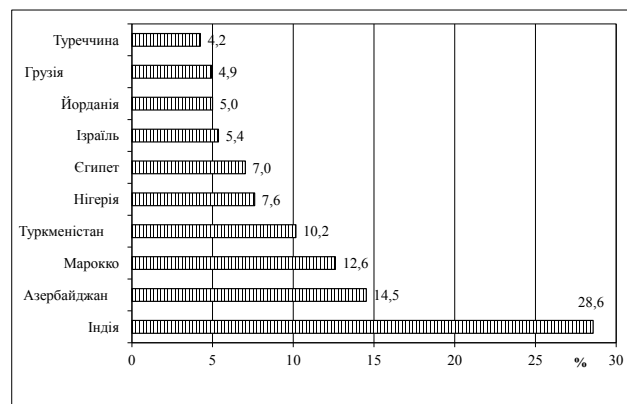


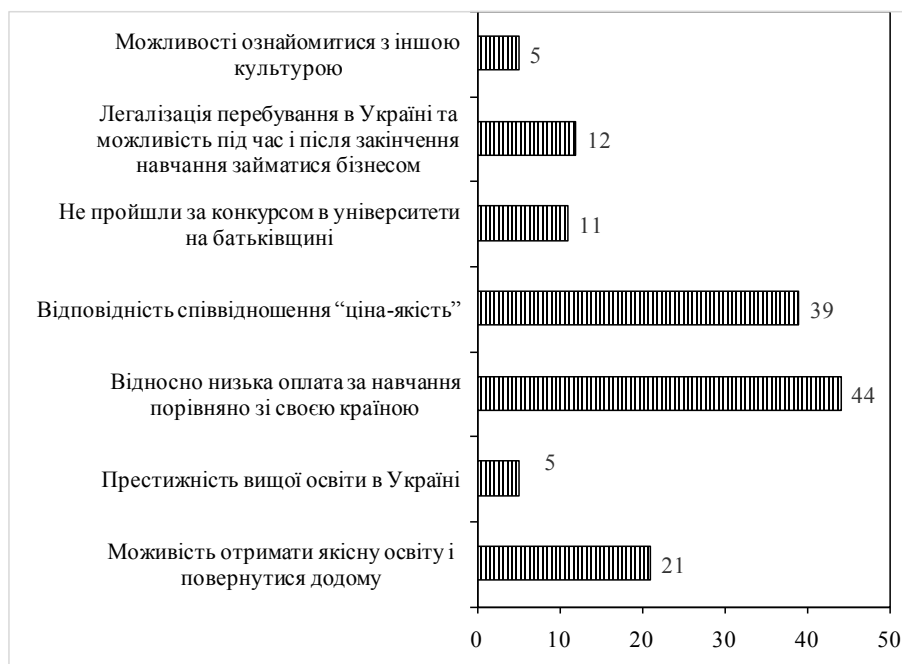
Рис. 3. Частки країн, для студентів із яких є привабливою вища освіта в Україні, 2018/2019 н. р.



- можливість отримати якісну освіту і повернутися додому;
- престижність вищої освіти в Україні;
- відносно низька оплата за навчання порівняно зі своєю країною;
- відповідність співвідношення “ціна-якість”;
- не пройшли за конкурсом в університети на батьківщині;
- легалізація перебування в Україні та можливість під час і після закінчення навчання займатися бізнесом;

- можливості ознайомитися з іншою культурою.

Як видно з рис. 4, домінують мотиви економічного характеру: відносно низька оплата за навчання порівняно зі своєю країною (44%) і відповідність співвідношення “ціна-якість” (39%). Зазначимо, що анкета обстеження передбачала декілька варіантів відповіді на запитання. Це зумовлено тим, що основний контингент іноземних студентів-мігрантів в Україні походить із сімей з низьким або середнім достатком.



**Рис. 4. Основні мотиви отримання іноземцями вищої освіти в Україні**

Щодо українських студентів простежується два основні ключові моменти: можливості для навчання вдома обмежені, тому вони здобувають бажану освіту й повертаються додому; можливості для навчання вдома є, але віддача від освіти нижча, ніж у країні призначення, тому вони йдуть здобувати освіту за кордон з намірами залишитися там на постійне проживання. Основні мотиви отримання вищої освіти в іншій країні для українців суттєво відрізняються. В переліку мотивів домінують професійні та соціально-культурні цінності: отримання освіти вищої якості; кращі умови навчання; перспективи кар’єрного зростання; вивчення іноземних мов; ознайомлення з іншою культурою [7].

Проблемним є те, що понад 70% опитаних студентів мають наміри залишитися за кордоном. Так, за даними Інституту суспільних відносин (ISP) лише 7% українців які навчаються у Польщі, планують повернутися до дому, а 30% після завершення навчання планують їхати на роботу в іншу країну, де більше перспектив для кар’єрного зростання [3]. Зменшення міграційного потоку української молоді вимагає створення сучасних

умов та сприятливого освітнього середовища у вітчизняній системі вищої освіти для задоволення потреби в отриманні якісної фахової підготовки, набутті професійних компетентностей, підвищенні інтелектуального рівня за наявності перспектив кар’єрного зростання. Також необхідна активізація профорієнтаційної роботи для переконання потенційних студентів у перспективності вищої освіти в Україні

**Висновки.** Освітня міграція є важливою складовою інтеграційних процесів у міжнародний освітній простір, сприяє підвищенню якості підготовки трудових ресурсів для національної економіки, збільшує шанси молоді на професійну самореалізацію та кар’єрне зростання. Навчання студентів за умов академічної мобільності сприятиме підвищенню рівня їх теоретичної та практичної підготовки, опануванню новітніми методами дослідження, набуттю досвіду проведення науково-дослідної роботи, професійного досвіду під час проходження навчальних та виробничих практик; підвищенню рівня професійної компетентності.

Основними чинниками освітньої міграції української молоді до ЗВО інших країн є соціально-економічна нестабільність в країні, відсутність перспектив змін на краще, складність працевлаштування з вітчизняним дипломом. Значною мірою приваблюють молодь пропозиції зарубіжних ЗВО. Щодо студентів-іноземців в Україні, то основними їх мотивами є отримання якісної освіти й повернення до дому, відносно низька плата за навчання та оптимальне співвідношення “ціна-якість”. Важливим чинником також є легалізація перебування в Україні й можливість займатися бізнесом.

Державною стратегією України щодо експорту освітніх послуг у світовий освітній простір має

бути зміцнення своєї позиції на міжнародному ринку освітніх послуг та посилення інформаційної роботи за кордоном для переконання потенційних студентів у безпечності навчання в Україні й перспективності та якості вищої освіти.

Робота може бути корисна абітурієнтам, студентам, аспірантам, викладачам, а також працівникам вищої освіти, які працюють зі студентами-іноземцями та пов'язані з процесами освітньої міграції. З огляду на результати дослідження, подальший напрям наукових розвідок вбачаємо у пошуку та прогнозуванні шляхів зміцнення стратегії України щодо експорту освітніх послуг та досягненню позитивного сальдо освітньої міграції.

#### Список використаних джерел

1. Безуглий П. Міграція як результат державної освітньої політики в Україні за часів незалежності // Політичне життя. 2017. № 4. С. 4–7.
2. Гринкевич О. С. Освітня міграція в Україні та світі: інституційне середовище та напрями державного регулювання // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. 2013. Вип. 3 (101). С. 256–260.
3. Гончаренко М. Умови прийому порушують Конституцію // Матеріали Конференції представників об'єднань недержавних закладів вищої освіти (м. Київ, 13 вересня 2018 р.). URL: <https://osvita.ua/blogs/61919/>
4. Мирончук Н. М. Академічна мобільність як фактор інтеграції України у світовий освітній простір // Модернізація вищої освіти в Україні та за кордоном: зб. наук. праць. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. С. 20–24.
5. Щодо затвердження Примірного положення про академічну мобільність студентів вищих навчальних закладів України: Наказ МОН України від 29.05.2013 р. № 635. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0635729-13>
6. Пархоменко В., Черушева Г. Інтеграція в європейський освітній простір // Стратегія розвитку України: фінансово-економічний та гуманітарний аспекти: матеріали V міжнар. наук.-практ. конф. Київ: ДП “Інформ.-аналіт. агентство”, 2018. С. 417–422.
7. Слободян О., Стадній Є. Українські студенти за кордоном: скільки та чому? 2016. Аналітичний центр CEDOS. URL: <https://cedos.org.ua/uk/articles/ukrainski-studenty-za-kordonom-skilky-ta-chomu#prognoz>
8. Філатов В., Ромашова Я. Специфічні ознаки міграції та її місце в структурі міграційних потоків // Ефективна економіка. 2014. № 2. С. 2–7.
9. Аналітичний центр CEDOS. URL: <https://www.cedos.org.ua/uk/>
10. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>
11. Український державний центр міжнародної освіти Міністерства освіти і науки України URL: <http://intered.com.ua/>
12. Скільки коштує навчання за кордоном: ціна на освіту і проживання. Mudra. Освіта за кордоном. 2017. URL: <https://mudra.ua/ua/articles/sklki-koshtu-navchannya-za-kordonom-cna-na-osvtu-prozhivannya/>
13. Щороку зростає кількість іноземних студентів, які хочуть здобувати вищу освіту в Україні. Інформаційне агентство УНІАН. 2018. URL: <https://press.unian.ua/press/10144736-shchoroku-zrostaye-kilkist-inozemnih-studentiv-yaki-hochut-zdobuvati-vishchu-osvitu-v-ukrajini-video.html>

#### References

1. Bezuhlyi, P. (2017). Migrants as a result of government education policy in Ukraine in times of independence [Migration: a result of the government education policy in Ukraine in times of independence]. *Politychne zhyttia – Political life*, 4, 4–7 [in Ukrainian].
2. Hrynkevych, O. S. (2013). Education migration in Ukraine: institutional environment and directions of state regulation. *Sotsialno-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy – Socio-economic problems of the modern period in Ukraine*, 3 (101), 256–260 [in Ukrainian].

3. Honcharenko, M. (2018). Umovy pryiomu porushuiut Konstytutsiiu [Terms of entering violate the Constitution]. Proceedings from *Konferentsia predstavnykh obiednan nederzhavnykh zakladiv vyshchoi osvity (13 veresnia 2018 roku) – The conference of representatives of associations of non-public higher education establishments (September 13, 2018)*. Kyiv. Retrieved from <https://ru.osvita.ua/blogs/61919/> [in Russian].
4. Myronchuk, N. M. (2014). Akademichna mobilnist yak faktor intehtatsii Ukrainy u svitovy osvittii prostir [Academic mobility: a factor of Ukraine's integration in the global education area]. *Modernizatsiia vyshchoi osvity v Ukraini ta za kordonom – Modernization of the higher education in Ukraine and abroad. Collected papers*. (pp. 20–24). Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU imeni I. Franka [in Ukrainian].
5. Shchodo zatverdzhennia Prymirnoho polozhennia pro akademichnu mobilnist studentiv vyshchyykh navchalnykh zakladiv Ukrainy: Nakaz MON Ukrainy vid 29.05.2013 r. No 635 [Concerning the Approval of the Model Regulation on the Academic Mobility of Students of Higher Educational Institutions of Ukraine. Decree of the Ministry for Education and Science of Ukraine of May 29, 2013 No 635]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0665729-13> [in Ukrainian].
6. Parkhomenko, V., & Cherusheva, H. (2018). Intehtatsiia v yevropeyskyi osvittii prostir [Integration in the European education area]. Proceedings from *Stratehiia rozvytku Ukrainy: finansovo-ekonomichnyi ta humanitarnyi aspekty – Strategy for the development of Ukraine: financial-economic and humanitarian aspects: V Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsia – The fifth International scientific and practical conference* (pp. 417–422). Kyiv: DP “Informatsiino-analitychne ahentstvo” [in Ukrainian].
7. Slobodian, O., & Stadnii, Ye. (2016). Ukrainski studenty za kordonom: skilky ta chomu? [Ukrainian students abroad: how many and why?]. Analytical center CEDOS. *cedos.org.ua*. Retrieved from <https://cedos.org.ua/uk/articles/ukrainski-studenty-za-kordonom-skilky-ta-chomu#prognoz> [in Ukrainian].
8. Filatov, V., Romashova, Ya. (2014). Spetsyfični oznaky mihratsii ta yii mistse v strukturi mihratsiinykh potokiv [Specific features of migration and its place in the structure of migration flows]. *Efektivna ekonomika – Effective economy*, 2, 2–7 [in Ukrainian].
9. Analytical center CEDOS: On-line data. *www.cedos.org.ua*. Retrieved from <https://www.cedos.org.ua/uk/osvita/sotsialno-ekonomichnyi-portret-studentiv-rezultaty-opytuvannia> [in Ukrainian].
10. Ofitsiyni sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [The official web-site of the State Statistics Service of Ukraine]. *www.ukrstat.gov.ua*. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua>. [in Ukrainian].
11. Ukrainyskyi derzhavnyi tsentr mizhnarodnoi osvity Ministerstva osvity i nauky Ukrainy [The Ukrainian State Center of International Education at the Ministry for Education and Science of Ukraine]. *intered.com.ua*. Retrieved from <http://intered.com.ua/> [in Ukrainian].
12. Skilky koshtuie navchannia za kordonom: tsina na osvitu i prozhyvannia. Mudra. Osvita za kordonom [How much does to study abroad cost: the price of education and accommodation. Mudra. Education abroad]. (2017). *mudra.ua*. Retrieved from <https://mudra.ua/ua/articles/sklki-koshtu-navchannya-za-kordonom-cna-na-osvtu-prozhivannya/> [in Ukrainian].
13. Shchoroku zrostaie kilnist inozemnykh studentiv, yaki khochut zdobuvaty vyshchu osvitu v Ukraini. Informatsiine ahentstvo UNIAN [Every year, the number of foreign students who want to get higher education in Ukraine is growing. UNIAN news agency]. (2018). *press.unian.ua*. Retrieved from <https://press.unian.ua/press/10144736-shchoroku-zrostaye-kilkist-inozemnih-studentiv-yaki-hochut-zdobuvati-vishchu-osvitu-v-ukrajini-video.html> [in Ukrainian].

**G. B. Cherusheva,**

PhD in Pedagogy, Associated Professor,  
Associated Professor of Department for Philosophy, Social Disciplines and Humanities,  
E-mail: gb0508@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9652-0913>;

**V. V. Parkhomenko,**

PhD in Economics, Associated Professor,  
Dean of Financial and Economic Faculty,  
Associated Professor of the Economics and Management of FEA Department,  
E-mail: pviktoria@ukr.net

ResearcherID: K-6375-2018,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9321-4125>;

National Academy of Statistics, Accounting and Audit

### **An Econometric and Socio-Psychological Analysis of the Education Migration Processes**

The Ukraine's integration in the European and global education area and its implications for the academic mobility processes call for understanding the ways and prospects of modernization of the Ukraine's strategy on exports of education services, strengthening of its position on the international market of education services, intensification of information efforts abroad aiming to convince potential students in the attractiveness of training in Ukraine and wide perspectives of the Ukrainian higher education. The article contains an analysis of the results from an empirical econometric and socio-psychological study devoted to the problems of academic mobility and education migration of Ukrainian youth and foreigners in Ukraine.

A comparative analysis of the data shows that education migration processes have similar parameters for foreign students in Ukraine and Ukrainian abroad. The data on the attractiveness of the Ukrainian education for foreign students are analyzed as part of the study, with identifying the factors with impact on the scopes of student migration. The tendency of the continually increasing interest in higher education in Ukraine, in spite of the difficulties (political and economic) faced by Ukraine, is revealed, which is confirmed by the growing numbers of both foreign students in Ukraine and the higher education institutions in which they study. An analysis of the data shows that the education in Ukraine is the most attractive for post-soviet countries. Also, the numbers of education migrants coming from Africa and Asia, in particular from India, Morocco, Nigeria, Egypt, Israel, Jordan, Turkey, and Ghana, have been stably increasing in 2013–2019. An analysis of interviews reveals that foreign students go to study in Ukraine due to the following motives: the possibility to get high quality education (and return to a home country); low education fees compared with a home country; the optimal "price-quality" ratio etc. It was found out which specialties of the professional training drew special interest of foreign students.

It is shown that the flows of education migration of Ukrainian students to other countries tended to intensify in the latest five years. The education migration was growing year-by-year in 2013/14–2017/18. According to the official statistical data on education migration recorded for 2017/2018, the number of Ukrainians taking education course in other countries reached 76181. The most attractive countries for training of Ukrainian youth and the essential factors behind their choice of country for education are defined. The estimated cost of education programs in selected countries that are the most attractive for Ukrainian youth is analyzed as of the academic period 2017/2018.

It is found out that the prevailing motives for Ukrainians seeking education in other countries are professional and socio-cultural values: higher quality education; better training conditions; good carrier prospects; learning of foreign languages; learning about other cultures. The conducted studies that included student interviews revealed the reasons for the education migration of Ukrainians: inadequate level of professional training in domestic higher education institutions; problems with future job placement with domestic diplomas; corruption; lack of stability in the country and blurred prospects of change for the better. The conducted study enables to highlight the problematic points of the education migration in Ukraine and outlined the essential steps to reduce the migration flow of Ukrainian youth.

**Key words:** *academic mobility, education migration, education services, migration motives, priority specialties, parallel training.*

Бібліографічний опис для цитування:

Черушева Г. Б., Пархоменко В. В. Економіко-статистичний та соціально-психологічний аналіз освітніх міграційних процесів // Статистика України. 2019. № 2. С. 61–72. Doi: 10.31767/su.2(85)2019.02.07.

Bibliographic description for quoting:

Cherusheva, H. B., Parkhomenko, V. V. (2019). Ekonomiko-statystychnyi ta sotsialno-psykhologichnyi analiz osvitnikh mihratsiinykh protsesiv [An Econometric and Socio-Psychological Analysis of the Education Migration Processes]. *Statystyka Ukrainy – Statistics of Ukraine*, 2, 61–72. Doi: 10.31767/su.2(85)2019.02.07.